

Úvodní slovo ředitelky Archivu bezpečnostních složek

Vážení čtenáři,

číslo 17, které nese náš letošní Sborník, je doslova symbolem roku 2019. Už od ledna se po celé republice připravovala celá řada akcí připomínajících zásadní změnu, kterou v našich dějinách přinesl před třiceti lety listopadový den s tímto datem. To se odráželo i v naší archivářské práci, protože to byl právě Archiv bezpečnostních složek, na který se jako na zdroj důležitých pramenů obracela v uplynulých měsících řada zájemců: autorů výstav i publikací zachycujících tehdejší dění v jednotlivých regionech. Výročí jsme pochopitelně nemohli pominout ani my. Připomněli jsme si ho jednak při tradičním Dnu otevřených dveří v červnu 2019, jehož hlavním tématem byla petice Několik vět, jednak přímo 17. listopadu, kdy jsme se akcí „Na čaj do archivu“ připojili k Festivalu svobody. Zájem návštěvníků svědčí o tom, že máme stále co nabídnout. A toto velké téma nechybí ani v našem Sborníku – ale o tom za chvíli.

První studií se Igor Volný vrací do první poloviny dvacátého století, k jednomu z nejvlivnějších mužů první republiky JUDr. Jaroslavu Preissovi, vrchnímu řediteli Živnostenské banky, prezidentovi Ústředního svazu československých průmyslníků a podporovateli české kultury. Po stručném nastínění jeho rodinného původu a mladých let pokračuje popisem jeho studií na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, působení ve spolku Všehrd a v novinách, kariéry v Živnobance i vlivu na rozvoj československého průmyslu. Po vyličení jeho činnosti před Mnichovem i za protektorátu se autor zaměřil na retribuční stíhání – a právě tato pasáž je hlavním těžištěm studie. Preiss se měl mimo jiné provinít proti národní cti jednáním s lordem Runcimanem a podlomit bezpečnost státu tím, že ohrozil vyzbrojování republiky. Na základě prudce se zhoršujícího zdravotního stavu byl na intervenci ministra Drtiny propuštěn z vazby, o dva dny později zemřel. Jeho rozsáhlý majetek byl zkonfiskován a rozkraden.

Amnestie prezidentů republiky Klementa Gottwalda, Antonína Zápotockého a Antonína Novotného v letech 1948–1957 rozebírá Radek Slabotínský z Technického muzea v Brně, přičemž vychází především z pramenů uložených v Národním archivu, Archivu bezpečnostních složek a Moravském zemském archivu. Přibližuje historické okolnosti jejich vyhlášení, činy, na něž se vztahovaly, i to, kdo z nich byl naopak vyloučen. Popisuje zprávy o jejich výsledku, ohlasy v tisku a snahu

komunistického režimu o jejich případné ideologické využití. Dále si všímá změn v trestní politice, které přišly po odhalení tzv. kultu osobnosti, ale i utužení režimu po událostech roku 1956. Kromě amnestií analyzuje rovněž milosti, jejichž posuzování vycházelo z třídního pojetí trestní politiky.

Příběh římskokatolického kněze P. ThDr. Stanislava Sasiny vypráví Jiří Řezníček z Ministerstva obrany. Tento kněz působil od roku 1948 v Benešově nad Černou a získal si u svých farníků, mezi nimiž bylo i mnoho nových osídlenců ze Slovenska, volyňských Čechů, rumunských reemigrantů i zbytky neodsunutých sudetských Němců, velkou oblibu. Konflikt s vládnoucí mocí, která se ho pro jeho církvi oddané postoje chtěla zbavit, na sebe nenechal dlouho čekat. Fámy o jeho chystaném zatčení vedly k nepokojům, jež si vyžádaly vyhlášení pohotovosti složek VB, StB i PS. Sasinovi se podařilo přejít do Rakouska, Německa a posléze do Říma. Zhoršující se zdravotní stav jeho matky ho přiměl k tajnému návratu do vlasti, přičemž za pomoc s návštěvou své matky slíbil splnit v Československu zpravodajský úkol a získat spolupracovníky. StB ho však vypátrala a zatkla. Po dlouholetém věznění byl propuštěn, ale kněžské povolání nemohl vykonávat, posléze se oženil. Zajímavostí je, že po pádu komunistického režimu mu byla udělena výjimka a opět mohl působit jako římskokatolický kněz.

Také další studie je biografií zajímavé osobnosti: ukrajinské lékařky a spisovatelky Natálie Nonny Auské. Její autorka Michaela Skořepová z Archivu bezpečnostních složek seznamuje čtenáře s dobrodružným životem dívky z lepší ukrajinské rodiny, která zažila hladomor, za války pracovala v úřadovně Sicherheitsdienstu a při pokusu dostat se za svojí matkou, která pobývala v západním Německu, uvízla na území Československa. Vystudovala lékařskou fakultu a pracovala v nemocnici jako lékařka. Byla získána ke spolupráci s StB, k níž ji donutila hrozba vydání do SSSR, kde by ji pravděpodobně čekal soud za její činnost během války. Příliš výkonná však nebyla a spolupráce byla posléze ukončena. Týden po srpnové okupaci emigrovala s rodinou do USA. Po listopadu 1989 se vrátila zpět do Československa, usadila se v Praze a aktivně se zapojila do života ukrajinské komunity. Je autorkou několika knih.

Klára Pinerová z Ústavu pro studium totalitních režimů se dlouhodobě zabývá československým vězeňstvím. Tentokrát se soustředila na šedesátá léta, která do této oblasti přinesla sebereflexi, expertizaci a důraz na socialistickou zákonnost. Změny bylo možno pozorovat již po Chruščovově projevu o kultu osobnosti v roce 1956. Dozorci přestali vůči politickým vězňům používat represivní prostředky, násilí bylo omezeno na nejnutnější míru. V první polovině šedesátých let byla díky amnestiím propuštěna většina politických vězňů, čímž se ovšem zhoršila situace těch, kteří ve věznicích zůstali, protože byli nyní vydáni na milost a nemilost vězňům potrestaným za kriminální delikty. Objevil se požadavek na spolupráci s odbornými institucemi a práci pedagogů a psychologů ve věznicích. Do podmínek ve výkonu trestu promlouvala penologie. Akcentována byla také otázka dodržování socialistické zákonnosti. Začal být kladen důraz na vzdělanost vězeňského personálu včetně

dozorců. Do vězeňství pronikaly nové, humanizační přístupy. Různé prověřkové a rehabilitační komise se zabývaly nezákonnostmi z padesátých let, bohužel v tomto případě byl nakonec výsledek zásadně ovlivněn invazí ze srpna 1968 a následnou normalizací. Konec šedesátých let byl ve vězeňství velmi turbulentní: bylo převedeno pod Ministerstvo spravedlnosti a federalizace pak zapříčinila poněkud odlišný vývoj v obou republikách. Zmiňovaná invaze proces demokratizace a humanizace československého vězeňství de facto ukončila. To nejdůležitější, co v této oblasti přetrvalo až do sametové revoluce, tak bylo – dle autorky – zachování působení psychologů a pedagogů ve výkonu trestu.

Bohatou pramennou základnu poskytl Archiv bezpečnostních složek autorce poslední studie Lucii Hanáčkové pro její diplomovou práci o XIV. správě SNB, kterou ve formě studie představuje čtenářům Sborníku. Tento útvar, nazvaný Správa kontrarozvědky SNB pro boj proti mimořádným a zvláštním formám trestné činnosti, byl zřízen k 1. lednu 1981. Jeho úkolem bylo zamezit proniknutí mezinárodního terorismu do Československa, případně do dalších zemí tzv. socialistického tábora, a předcházet mu. Byl zaměřen rovněž proti převaděčství, záškodnictví a narkomanii. Součástí XIV. správy byl speciálně vycvičený Útvar zvláštního určení, který se mimo jiné podílel na provádění zákroků proti únosům letadel, teroristům, převaděčům a podobně. XIV. správa byla zrušena koncem roku 1985. Autorka popisuje její organizační strukturu, součinnost s dalšími útvary SNB a s bezpečnostními orgány států Varšavské smlouvy a uvádí i některé konkrétní rozpracovávané akce.

Jak jsem naznačila v úvodu, téma listopadu 1989 rezonuje i v našem Sborníku, konkrétně v materiálové studii poslance Pavla Žáčka, který publikuje edici tzv. rychlých informací z období 20. listopadu až 8. prosince 1989, tj. od vyhlášení mimořádných bezpečnostních opatření až do zastavení tzv. Lorencovy skartace. Tyto informace, označované také jako podpalečník, předkládal analytický odbor Hlavní správy kontrarozvědky SNB (II. správa SNB) náčelníkovi útvaru plk. PhDr. Karlu Vykypělovi. Byly připravovány vytěžováním a zestručňováním výstupů z agenturně-důvěrnických zdrojů, zpravodajsko-technických úkonů (zejména telefonních odposlechů) a od jednotlivých příslušníků SNB. Podávají zajímavý obraz toho, co se v těchto vypjatých dnech v naší zemi dělo, a zároveň ukazují, jaké poznatky byla kontrarozvědka schopna v dané době svými prostředky získat.

Stejně jako v loňských akcích a konferencích dominovaly osudové „osmičky“, byla řada z nich letos zaměřena na „devítky“. Roku 1939 jako „roku zlomu“ se věnovala konference v Banské Bystrici, revoluci v roce 1989 v regionech pak např. konference v Národním archivu v Praze. Ale zajímavých podniků bylo mnohem více, zájemcům doporučuji např. zprávu z 18. archivní konference nebo informaci o konferenci Revize politických procesů – a to zdaleka není vše, co v tomto oddílu najdete...

Po prostudování recenzí a anotací si nenechte ujít Archivní A–Ž. Dočtete se o „septandě“ československých občanů v souvislosti s konferencí v Ženevě v roce

1955, přesvědčíte se, že i personální spis příslušníka může být zdrojem zábavy, objevíte záhadu zmizelé mrtvoly, zjistíte, jak fatální vliv mohl mít otec kleptomán na přijetí syna k Ministerstvu, dozvíte se o třech stávkách z let 1946–1947, zamrazí vás z vysokých trestů, k nimž byla ještě v roce 1961 za „velezradu“ a „sabotáž“ odsouzena šestice zemědělců z Křinice, budete sledovat pátrání po majiteli občanky nalezené na železné oponě, seznámíte se s prameny k čistkám v SNB, jež probíhaly v bývalém Československu po únoru 1948, uvidíte, že usnutí u projevu Klementa Gottwalda a neochota povstat u československé a sovětské hymny vedly k trestnímu oznámení pro porušení obecného míru, a poznáte osud vozu Tudor zabaveného hokejovému reprezentantovi Václavu Roziňákovi. Zbývající dva příspěvky (věnované psychotronice v Československé lidové armádě a „útokům“ na prezidenta Zápotockého) možná někteří z vás zaznamenali i na našich webových stránkách v rubrice „Archiválie měsíce“.

Letošní rok je i třicátým „výročím“ tzv. Lorencovy skartace, při níž byly zničeny *materiály, jež by měly vzhledem k současnému politickému uspořádání kompromitující charakter* (jak přikazoval příslušný pokyn). Za oběť padly zejména živé svazky a spisy vedené po linii vnitřního protivníka, ale i svazky archivované. Přesto jich v Archivu bezpečnostních složek máme ještě čtyři a půl kilometru – a k nim přibližně patnáct a půl kilometru dalších archiválií. Pramenů je tedy dostatek. Ostatně, jak víme, svazky nelze používat jako jediný zdroj (i když někteří „svazkologové“ to neradi slyší): vše je třeba komparovat s dalšími písemnostmi z našeho i z jiných archivů, s vyprávěním pamětníků atd. Teprve na základě toho mohou vzniknout kvalitní studie, které chceme v našem Sborníku publikovat i v dalších letech.